

<https://doi.org/10.15407/socium2019.02.035>
УДК 316.353

Дембіцький С.С., канд. соціол. наук, старший науковий співробітник відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України, вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, Україна, email: e_forge@me.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7958-3557>, Scopus Author ID: 57189518563

ДРУГИЙ ТУР ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ РІЗНИХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ГРУП¹

Досліджено політичну свідомість виборців В. Зеленського та П. Порошенка за такими показниками, як оцінка демократії розвинутих країн та України, авторитарні установки, установки на громадську активність, геополітичні орієнтації щодо Європейського Союзу та Російської Федерації. Додатково проаналізовано соціальне самопочуття різних електоральних груп. З'ясовано, що як виборці В. Зеленського, так і виборці П. Порошенка характеризуються значним авторитаризмом, негативізмом щодо української демократії, негативними установками щодо Російської Федерації та низьким соціальним самопочуттям. У розрізі установок на громадську активність активнішими є виборці П. Порошенка (за рахунок порівняно вищої активності в Центрі та на Сході України). Абсолютна більшість виборців П. Порошенка має позитивні геополітичні орієнтації щодо Європейського Союзу. Водночас В. Зеленського однаковою мірою підтримують і прибічники західного вектора, і його противники. У регіональному розрізі спостерігається схожість політичної свідомості виборців В. Зеленського та виборців П. Порошенка на Заході України, тоді як у Центрі на Південному Сході між ними існує значна відмінність. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що передвиборча стратегія П. Порошенка була спрямована на вузький електоральний сегмент, що характеризується суттєвою гомогенністю політичної свідомості. Можливою метою цієї стратегії була не стільки перемога у президентських виборах, шанси на яку були у попереднього Президента України низькими, скільки завчасне “цементування” свого електорату для парламентських виборів. Водночас В. Зеленський об'єднав найрізноманітніші групи, що ускладнює їх утримання в полі впливу нового Президента України. З огляду на загальне незадоволення цих груп українською демократією, яке конвертується у незадоволення демократичними інститутами у цілому, діяльність Президента України стане визначальним фактором подальшого розвитку політичної культури українського суспільства.

Ключові слова: політична свідомість, вибори Президента України, електоральні групи.

Dembitskiy S.S., PhD. (Sociology), senior scientific fellow, department of methodology and methods of sociology, Institute of Sociology National Academy of Sciences of Ukraine, 12, Shovkovychna Str., Kyiv, 01021, Ukraine, email: e_forge@me.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7958-3557>, Scopus Author ID: 57189518563

SECOND ROUND OF THE ELECTIONS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE: COMPARING POLITICAL CONFORMITY OF DIFFERENT ELECTORAL GROUPS

The political consciousness of V. Zelenskiy and P. Poroshenko voters is studied according to the following indicators: assessment of democracy of the developed countries and Ukraine,

¹ Стаття підготовлена в рамках науково-дослідної роботи “Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів” (номер державної реєстрації 0118U005390) за бюджетною програмою 6541230 Національної академії наук України.

© Дембіцький С.С., 2019

authoritarian installations, installations for public activity, geopolitical orientations concerning the European Union and the Russian Federation. Additionally, author analyses social well-being of different electoral groups. It was found that both V. Zelenskiy's and P. Poroshenko's voters are characterized by significant authoritarianism, negativism about Ukrainian democracy, negative attitudes towards the Russian Federation and low social well-being. In the context of installations for public activity, P. Poroshenko's voters are more active (due to comparatively higher activity in the Center and in the East of Ukraine). An absolute majority of P. Poroshenko's voters has positive geopolitical orientations towards the European Union. At the same time, V. Zelenskiy is equally supported both by supporters and opponents of the Western vector. In a regional context, there is a resemblance of political consciousness of V. Zelenskiy and P. Poroshenko voters in the West of Ukraine, while there is a significant difference between them in the Center and South-East. The conducted analysis allows us to conclude that the election strategy of P. Poroshenko was aimed at a narrow electoral segment characterized by a significant homogeneity of political consciousness. The possible goal of this strategy was not so much aimed at victory in the presidential election, as the chances the former President of Ukraine had been low, but mostly focused on the "cementing" his electorate in advance of the parliamentary elections. At the same time V. Zelenskiy united the most diverse groups, which complicates their retention in the field of the influence of the new President of Ukraine. Given the general dissatisfaction of these groups with Ukrainian democracy, which is converted into dissatisfaction with democratic institutions as a whole, the activities of the President of Ukraine will be the determining factor in the further development of the political culture of Ukrainian society.

Keywords: *political consciousness, elections of the President of Ukraine, electoral groups.*

Найкращий спосіб вивчення характеристик виборців певного кандидата – фіксація інформації під час екзит-полу. У процесі виборів Президента України у 2019 р. декілька авторитетних соціологічних компаній провели екзит-поли як у першому, так і у другому турах. Проте відповідна інформація про виборців має переважно демографічний характер [1]. Більш різноманітну, хоча й менш точну, інформацію можна отримати за допомогою соціологічних опитувань. За короткий час, що пройшов з моменту завершення виборів Президента України, у відкритому доступі відсутні результати таких соціологічних досліджень.

З огляду на це, наш аналіз спрямовано на порівняння виборців В. Зеленського та П. Порошенка за параметрами, що визначають їх політичну свідомість. Це дозволить не тільки краще зрозуміти ефективність передвиборчих кампаній обох кандидатів, але й більше дізнатися про політичну культуру українського суспільства. Важливою особливістю нашого дослідження є його забезпеченість спеціальними вимірювальними методиками – соціологічними тестами², які відкривають можливість більш глибокого розуміння суспільних явищ і процесів.

Політична свідомість розглядається як “стійкі політичні орієнтації, установки, переконання (на відміну від мінливих думок, настроїв, оціночних суджень, які стихійно формуються” [2, с. 5]. Нашою вихідною точкою розгляду політичної свідомості є результати науково-дослідної роботи під керівництвом Є. Головахи, в якій для характеристики основних тенденцій розвитку політичної культури було обрано дві концеп-

² Дембіцький С. Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 304 с.

туальні дихотомії: “тоталітарність – демократичність” і “активність – пасивність” [2, с. 25]. Подальші дослідження в цьому напрямі виявили необхідність розглянути авторитарні установки, установки на громадську активність, ставлення до демократії [3, с. 28–32], а також геополітичні орієнтації [4], як складові політичної культури українського суспільства. Додатковим аспектом аналізу, який не входить до складу політичної культури, але має суттєвий потенціал у контексті заявленої теми, є соціальне самопочуття [5; 6].

Отже, **мета статті** – шляхом порівняльного аналізу дослідити особливості політичної свідомості виборців В. Зеленського та П. Порошенка, а також виборців з неартикульованим електоральним вибором.

Методи. Дизайн. Як емпіричну базу використано результати загальноукраїнського опитування, що є репрезентативним за основними соціально-демографічними параметрами. Вибірка побудована на основі стратифікації (регіон і тип населеного пункту) та квотування (стать і вік). Співвідношення чоловіків і жінок в опитуванні становить 45,3% і 54,7% (N = 600). Середній вік респондентів дорівнює 46,7 років. Опитування проведено в рамках наукового проекту “Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів” (Інститут соціології НАН України, науковий керівник – кандидат соціологічних наук С. Дембіцький) (далі – опитування). Виконавець опитування – ТОВ “SOCIS – Центр соціальних та маркетингових досліджень”. Дані зібрано у період між першим і другим туром виборів Президента України у 2019 р.

Інструменти. Для вимірювання установок на громадську активність, ставлення до демократії та авторитарних установок використано соціологічний тест “Типи політичної культури – II” [3]. Для вимірювання геополітичних орієнтацій використано соціологічні тести “EU-geopol” та “RF-geopol” [4]. Для вимірювання соціального самопочуття використано соціологічний тест “Інтегральний індекс соціального самопочуття – 9”³.

Представлення результатів зазначених соціологічних тестів здійснено за допомогою адитивних підсумкових значень відповідних шкал та індексів⁴, а також класифікаторів, які дозволяють згрупувати респондентів у категорії на основі їх відповідей на індикатори певних методик. Класифікатори використані для порівняння виборців В. Зеленського та П. Порошенка у найбільш загальному вигляді. Щодо адитивних значень, то їх використано для аналізу, який демонструє регіональну специфіку політичної свідомості виборців.

Статистичний аналіз. Зосередившись на аналізі категоріальних даних, зв’язок між змінними перевірено за допомогою критерію незалежності Хі-квадрат (χ^2). В окремих випадках застосовано кореляційний аналіз (r_s). Для графічної презентації

³ ПСС-9 представляє скорочений варіант ПСС-44, що базується на показниках інституційного характеру: стабільність у державі та суспільстві, необхідна медична допомога, сучасні економічні знання, дотримання в країні прав людини, упевненість, що не будуть виникати міжнаціональні конфлікти та конфлікти на політичному ґрунті, освіта, захист від злочинності, екологічна безпека.

⁴ Дембіцький С. Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування. С. 46–48.

даних використано діаграми розмахів. Підготовку даних і статистичну обробку здійснено за допомогою мови програмування R (версія 3.5.2).

Результати. Насамперед, необхідно зазначити певні особливості вибірки, які стосуються відповідей на електоральні запитання. По-перше, кількість респондентів, які відповіли ствердно на запитання про участь у першому турі виборів Президента України та намір проголосувати у другому, становила, відповідно, 79,8% та 77,5%. По-друге, якщо посилалися лише на кількість тих, хто визначився з вибором у другому турі виборів і планує голосувати, рейтинг В. Зеленського становив 67,8%, а П. Порошенка – 32,2%. Це означає, що порівняно з результатами виборів, вибіркові результати зміщено в бік більшої явки та значно більшої підтримки П. Порошенка. Ми пов'язуємо це з тим, що потенційні респонденти, які не планують відвідувати вибори, з більшою імовірністю відмовляються і від участі в опитуваннях. Щодо збільшення підтримки П. Порошенка у порівнянні з офіційними результатами, то це пов'язано як з відносно більшою активністю його електорату, так і з невеликим об'ємом вибірки нашого дослідження, що не дозволило досягти бажаної гетерогенності респондентів із Заходу України (вбірка містить багато виборців з Львівської області, що в контексті досліджуваної проблематики є релевантним фактором). Ми не вважаємо ці зміщення критичними, з точки зору аналізу політичної свідомості різних груп електорату, оскільки вибірка містить достатню кількість виборців В. Зеленського та П. Порошенка.

З огляду на добре відому регіональну специфіку політичної культури українського суспільства, в статті проаналізовано і вплив регіонального фактора. При цьому ми звернулися до виокремлення трьох макрорегіонів⁵: 1) Західного (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Закарпатська та Чернівецька області); 2) Центрального (м. Київ, а також Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, Дніпропетровська та Хмельницька області); 3) Південно-Східного (Донецька, Луганська, Харківська, Миколаївська, Одеська, Херсонська та Запорізька області).

Ще одна особливість аналізу стосується визначення електоральних груп. Ми виокремили три таких групи: 1) виборців В. Зеленського; 2) виборців П. Порошенка; 3) групу з неартикульованим електоральним вибором, до якої ми віднесли респондентів, які не визначилися з тим, за кого вони проголосують, а також тих, хто взагалі не збирається йти на вибори.

Оцінка демократії розвинутих країн (табл. 1). Переважна більшість виборців П. Порошенка позитивно оцінює демократію розвинутих країн. Проте частка тих, хто ставиться до неї негативно, також є великою. У випадку виборців В. Зеленського результати можна назвати пропорційно оберненими – переважна більшість демонструє негативну оцінку, протилежної думки також дотримується вагома частка виборців. Респонденти з неартикульованим електоральним вибором демонструють найгірше

⁵ Дембіцький С. Региональное деление Украины. URL: http://soc-research.info/blog/index_files/heterogeneity.html

ставлення до демократії у розвинутих країнах. Зв'язок між змінними є статистично значущим ($\chi^2 = 21,0$, $df = 6$, $p < 0,002$).

У кожній групі з різним ставленням до демократії більшість становить електорат В. Зеленського, у випадку групи з негативним ставленням – абсолютну.

Таблиця 1

Оцінка демократії розвинутих країн та електоральний вибір, %

Оцінка демократії	Електоральний вибір			Загалом
	В. Зеленський	П. Порошенко	Неартикульований	
Позитивна	17,5	12,7	4,8	35,0
Амбівалентна	3,0	1,5	0,8	5,3
Невизначена	6,8	2,2	2,8	11,8
Негативна	27,3	9,7	10,8	47,8

Примітка: Тут і далі відсотки в таблицях спряженості розраховані щодо загальної кількості спостережень. Це дозволяє аналізувати результати в обох вимірах – електорального вибору та компонента політичної свідомості.

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Тепер розглянемо регіональні особливості зазначеного зв'язку на рис. 1: фактор електорального вибору є більш виразнішим, ніж регіональний. Ця тенденція проявляється для Центрального та особливо Південно-Східного регіону України, де ставлення виборців П. Порошенка до демократії розвинутих країн є позитивнішим, ніж в інших групах. Окрему увагу слід також звернути на респондентів з неартикульованою позицією на Південному Сході. Вони навпаки демонструють нетипово негативне ставлення.

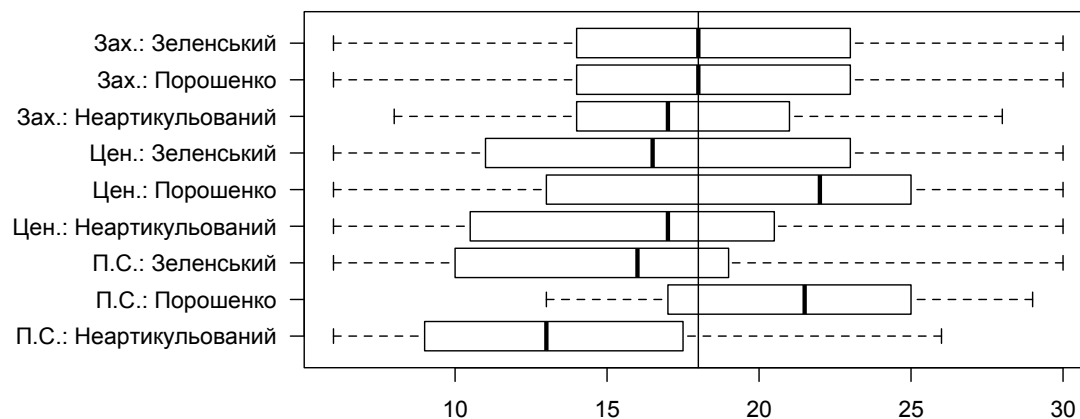

Рис. 1. Оцінка демократії розвинутих країн серед електоральних груп у різних регіонах України, адитивні значення тесту

Примітка: Для показників оцінки демократії розвинутих країн та України, а також ставлення до авторитаризму та установок на громадську активність, діапазон адитивних значень тестів може змінюватися від 6 (гранично негативне ставлення) до 30 (гранично позитивне ставлення).

Тут і далі використані такі скорочення у підписах діаграм розмахів: “Зах.” – Західний регіон, “Цен.” – Центральний регіон, “П.С.” – Південно-Східний регіон.

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Оцінка української демократії (табл. 2). Хоча, як і в попередньому випадку, виборці П. Порошенка оцінюють демократію відносно позитивно, загальна ситуація суттєво змінюється. Так, у кожній групі кількість тих, хто негативно ставиться до демократії в нашій країні помітно перевищує кількість позитивних оцінок. Зв'язок між змінними є статистично значущим ($\chi^2 = 22,0$, $df = 6$, $p < 0,002$).

В усіх групах з різною оцінкою української демократії переважають виборці В. Зеленського. І так само вони становлять абсолютну більшість серед респондентів, які демонструють негативну оцінку. У групі з позитивним ставленням електорат В. Зеленського за кількістю майже дорівнює електорату В. Порошенка.

Таблиця 2

Ставлення до демократії в Україні та електоральний вибір, %

Оцінка демократії	Електоральний вибір			Загалом
	В. Зеленський	П. Порошенко	Неартикульований	
Позитивна	7,6	6,7	1,8	16,3
Амбівалентна	1,7	0,5	0,3	2,5
Невизначена	5,8	1,5	3,3	10,7
Негативна	39,3	17,3	13,8	70,5

Джерело: складено автором за результатами опитування.

У регіональному розрізі знову спостерігається вплив електорального вибору (рис. 2). Так, більш позитивні оцінки характерні для виборців В. Зеленського на Заході, а також виборців П. Порошенка в Центрі та на Південному Сході.

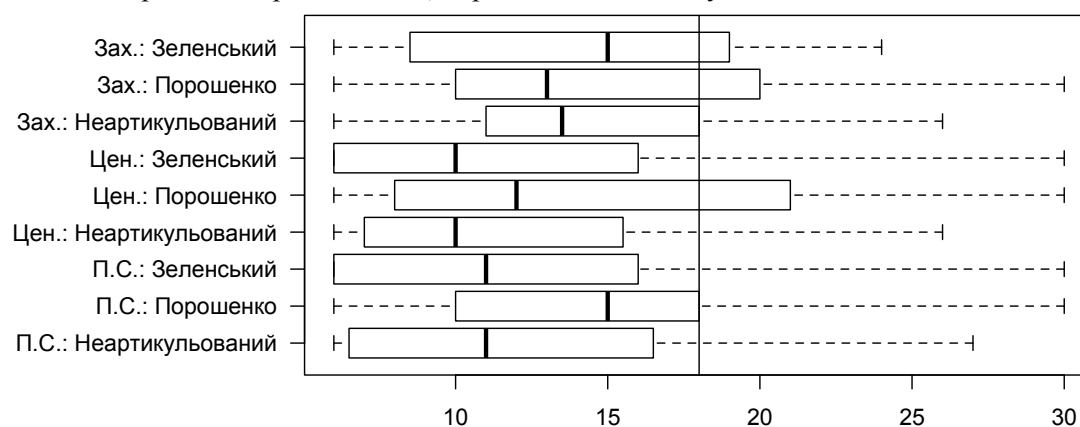

Рис. 2. Оцінка української демократії серед електоральних груп у різних регіонах України, адитивні значення тесту

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Ставлення до авторитаризму (табл. 3). Авторитаризм є тим показником, за яким виборці обох кандидатів є найбільш схожими. Насамперед, слід констатувати помітну авторитарну спрямованість населення України. Незважаючи на близькість різних електоральних груп в цьому контексті, зв'язок між змінними є статистично значущим ($\chi^2 = 27,3$, $df = 6$, $p < 0,001$).

У всіх групах, крім групи з невизначеним ставленням щодо авторитаризму, переважають виборці В. Зеленського. Істотну частину електоральної бази переможця виборів становлять індивіди з авторитарними установками – в абсолютному вимірі це другий показник після осіб з низьким соціальним самопочуттям.

Таблиця 3

Ставлення до авторитаризму та електоральний вибір, %

Ставлення до авторитаризму	Електоральний вибір			Загалом
	В. Зеленський	П. Порошенко	Неартикульований	
Позитивне	40,0	19,7	12,2	71,8
Амбівалентне	4,2	1,0	0,7	5,8
Невизначене	2,7	0,8	3,2	6,7
Негативне	7,8	4,5	3,3	15,7

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Регіональний аналіз даного взаємозв'язку (рис. 3) говорить, скоріше, на користь його універсальності. Щодо показників свого регіону, менш схильними до підтримки авторитаризму є виборці з неартикульованою позицією на Заході та в Центрі. Проте це не змінює загальної картини.

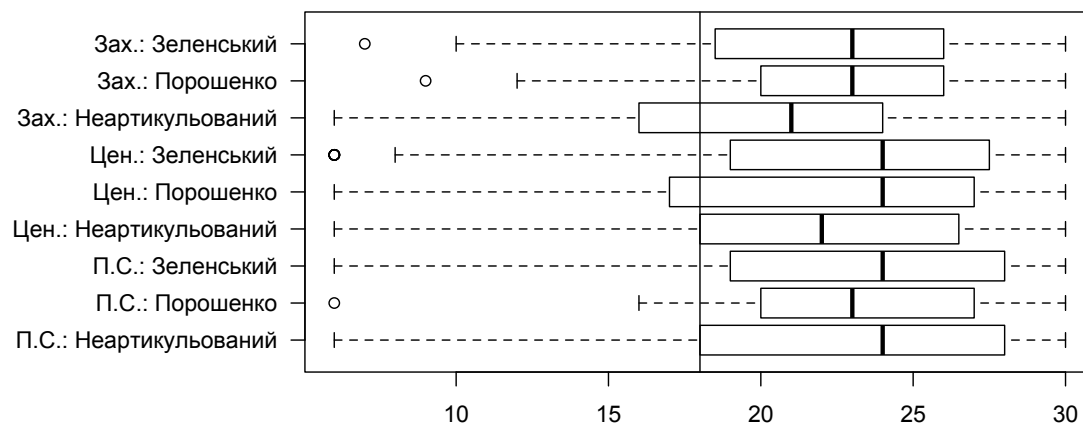

Рис. 3. Ставлення до авторитаризму серед електоральних груп у різних регіонах України, адитивні значення тесту

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Установки на громадську активність (табл. 4). Кожна з електоральних груп містить значну частку тих, хто декларує установки на громадську активність. При цьому всі ці групи зберігають значні відмінності. Абсолютна більшість виборців П. Порошенка характеризується проактивними установками. У випадку виборців В. Зеленського кількість респондентів з позитивними та негативними установками щодо громадської активності є майже однаковою. У групі з неартикульованою позицією спостерігається відносно переважання респондентів з негативними установками. Зв'язок між змінними є статистично значущим ($\chi^2 = 24,6$, $df = 6$, $p < 0,001$).

У групі респондентів з позитивними установками на громадську активність кількість виборців В. Зеленського та П. Порошенка є порівняно близькою. Водночас серед осіб з негативними установками абсолютну більшість становлять симпатии В. Зеленського.

Таблиця 4

Установки на громадську активність та електоральний вибір, %

Установки на громадську активність	Електоральний вибір			Загалом
	В. Зеленський	П. Порошенко	Неартикульований	
Позитивні	22,2	15,2	6,7	44,0
Амбівалентні	6,3	1,7	1,7	9,7
Невизначені	3,3	1,0	2,3	6,7
Негативні	22,8	8,2	8,7	39,7

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Як і у випадку зі ставленням до демократії у розвинутих країнах, регіональний поділ (рис. 4) демонструє специфічні установки (в даному випадку – більш активні) для виборців П. Порошенка у Центрі та на Південному Сході. Нетиповою в цьому контексті є істотна в межах свого регіону пасивність групи з неартикульованими електоральними перевагами на Заході України.

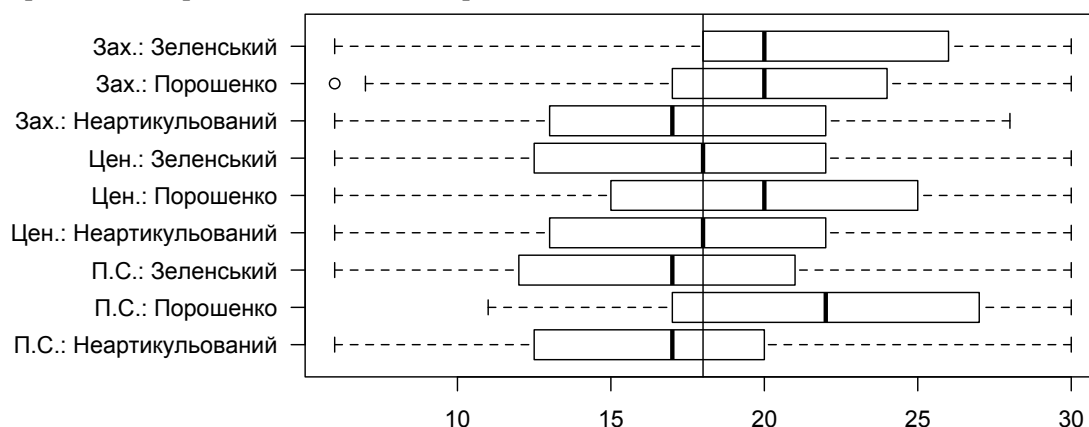

Рис. 4. Установки на громадську активність серед електоральних груп у різних регіонах України, адитивні значення тесту

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Геополітичні орієнтації щодо Європейського Союзу (табл. 5). У даному випадку профілі респондентів суттєво відрізняються. Якщо половину електорату П. Порошенка становлять респонденти з проєвропейськими поглядами, то серед електорату В. Зеленського таких лише п'ята частина. Більшу електоральну групу В. Зеленського становлять респонденти з негативними геополітичними установками щодо Європейського Союзу. Зв'язок між змінними є статистично значущим ($\chi^2 = 58,6$, $df = 8$, $p < 0,001$).

Саме за аналізу геополітичних орієнтацій щодо Європейського Союзу з'являється група, в складі якої електорат П. Порошенка становить відносну більшість – респонденти з позитивними геополітичними орієнтаціями щодо Європейського Союзу. В усіх інших випадках більшість становлять виборці В. Зеленського (у випадку негативних геополітичних орієнтацій – абсолютну).

Таблиця 5

Геополітичні орієнтації щодо Європейського Союзу та електоральний вибір, %

Геополітичні орієнтації щодо ЄС	Електоральний вибір			Загалом
	В. Зеленський	П. Порошенко	Неартикульований	
Позитивні	11,7	13,0	4,3	29,0
Нейтральні	11,5	5,2	4,2	20,8
Амбівалентні	5,2	2,5	2,2	9,8
Невизначені	5,7	2,0	3,0	10,7
Негативні	20,7	3,3	5,7	29,7

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Аналіз у регіональному розрізі⁶ демонструє як власне регіональні особливості, так і особливості виборців певного кандидата (рис. 5). На Заході абсолютна більшість респондентів, незалежно від свого електорального вибору, характеризується прозахідною позицією. У Центрі помітною є відмінність між трьома групами респондентів. Електорат П. Порошенка тут є проєвропейським, В. Зеленського – поміркованим, усі інші характеризуються негативним ставленням до Європейського Союзу. На Південному Сході слід вести мову про помірковану позицію серед виборців П. Порошенка та тих, хто не артикулював свою позицію. Водночас електорат В. Зеленського в цьому регіоні є, скоріше, антиєвропейським.

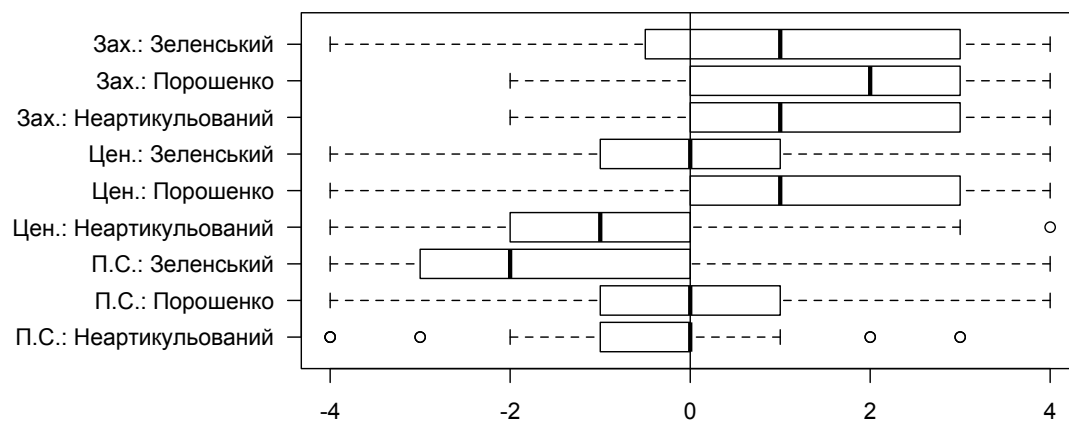

Рис. 5. Геополітичні орієнтації щодо Європейського Союзу серед електоральних груп у різних регіонах України, адитивні значення тесту

Джерело: складено автором за результатами опитування.

⁶ Для показників геополітичних орієнтацій щодо Європейського Союзу та Російської Федерації діапазон адитивних значень тестів може змінюватися від -4 (гранично негативне ставлення) до +4 (гранично позитивне ставлення).

Геополітичні орієнтації щодо Російської Федерації (табл. 6). В усіх трьох групах абсолютну більшість становлять респонденти з негативними геополітичними орієнтаціями щодо Російської Федерації. Проте особливо виразним це є серед виборців П. Порошенка. Щодо проросійських респондентів, то, враховуючи абсолютні показники, вагома їх частка становила електорат В. Зеленського. Зв'язок між змінними є статистично значущим ($\chi^2 = 47,1$, $df = 8$, $p < 0,001$).

В усіх групах з різними геополітичними орієнтаціями щодо Російської Федерації відносно більшість становлять виборці В. Зеленського.

Таблиця 6

Геополітичні орієнтації щодо Російської Федерації та електоральний вибір, %

Геополітичні орієнтації щодо РФ	Електоральний вибір			Загалом
	В. Зеленський	П. Порошенко	Неартикульований	
Позитивні	6,7	0,8	1,7	9,2
Нейтральні	6,5	1,5	2,0	10,0
Амбівалентні	4,2	0,3	1,2	5,7
Невизначені	5,3	0,8	3,2	9,3
Негативні	32,0	22,5	11,3	65,8

Джерело: складено автором за результатами опитування.

З точки зору регіонального поділу (рис. 6), можна зазначити ряд особливостей. По-перше, виборці В. Зеленського та П. Порошенка на Заході є дуже схожими за цим показником. По-друге, електорат П. Порошенка в Центрі можна охарактеризувати як максимально антиросійський не тільки в цьому регіоні, але й у масштабах усієї України. По-третє, двома групами, що загалом займають, скоріше, нейтральну позицію щодо Російської Федерації, є виборці В. Зеленського, а також респонденти з неартикульованим електоральним вибором на Південному Сході України.

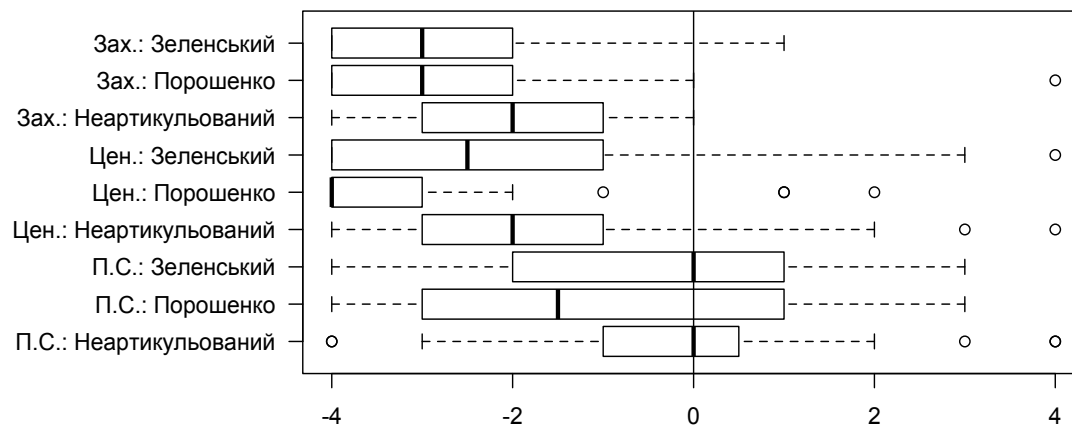

Рис. 6. Геополітичні орієнтації щодо Російської Федерації серед електоральних груп у різних регіонах України, адитивні значення тесту

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Соціальне самопочуття (табл. 7). Незважаючи на те, що в усіх трьох групах переважну більшість становлять респонденти з низьким соціальним самопочуттям, їх кількість є на порядок меншою саме серед електорату П. Порошенка. Зв'язок між змінними є статистично значущим ($\chi^2 = 34,5$, $df = 6$, $p < 0,001$).

Виборці В. Зеленського становлять абсолютну більшість серед респондентів з низьким соціальним самопочуттям, майже дорівнюють за кількістю виборцям П. Порошенка в групі осіб із середнім соціальним самопочуттям, а також формують меншість серед респондентів з високим соціальним самопочуттям (хоча в останньому випадку важко щось стверджувати, враховуючи низьку наповненість відповідної категорії).

Таблиця 7

Соціальне самопочуття та електоральний вибір, %

Соціальне самопочуття	Електоральний вибір			Загалом
	В. Зеленський	П. Порошенко	Неартикульований	
Низьке	45,8	16,2	15,1	77,1
Середнє	8,4	8,0	3,3	19,7
Високе	0,2	1,0	0,7	1,8

Примітка: Сума комірок цієї таблиці менше ніж 100%, оскільки з аналізу вилучена категорія респондентів, що характеризується соціальною апатією. Її розмір становить 1,3% усієї вибірки.

Джерело: складено автором за результатами опитування.

В усіх регіонах електоральні групи характеризуються достатньо низькими показниками соціального самопочуття (рис. 7). Лише в трьох групах третій квартиль досягає умовного середнього значення – серед виборців П. Порошенка на Заході та в Центрі, а також серед респондентів з неартикульованою електоральною позицією на Заході. У цілому показники соціального самопочуття є більш однорідними, ніж складові політичної свідомості.

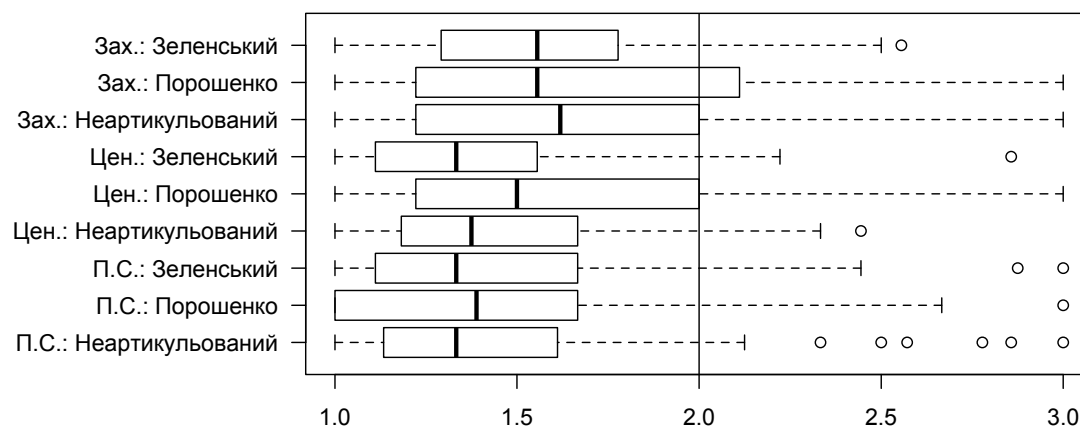

Рис. 7. Соціальне самопочуття серед електоральних груп у різних регіонах України, адитивні значення тесту

Джерело: складено автором за результатами опитування.

Обговорення. Змістовну інтерпретацію представлених результатів ми здійснимо як з перспективи компонентів політичної свідомості, так і з регіональної перспективи. При цьому ми підсумуємо характеристики лише двох груп – виборців В. Зеленського та виборців П. Порошенка.

1. З точки зору компонентів політичної свідомості, насамперед, слід зазначити про показники *авторитаризму*, оскільки саме вони є найбільш схожими в групах з різним електоральним вибором. В обох групах покладають великі надії на сильного лідера.

Незважаючи на те, що наші результати посилаються на завдання, які, на думку респондентів, сильний лідер повинен вирішувати, вони нічого не кажуть власне про образ бажаного лідера. Як В. Зеленський, так і П. Порошенко посилались на власний образ сильного Президента України. В. Зеленський використав образ головного персонажу серіалу “Слуга народу” – В. Голобородька, сила якого проявлялась у боротьбі з несправедливістю владної системи, що відстоює лише власні інтереси. Водночас образ сильного лідера, яким послуговується П. Порошенко, був сконструйований у контексті боротьби зі “східним ворогом” у військовій, релігійній і мовній сферах. Враховуючи ці стратегії презентації, що були використані кандидатами, ми дійшли висновку про вторинність образу сильного лідера, адекватність якого оцінювалася виборцями в контексті більш актуальної для українського суспільства проблеми – незадовільного стану демократичних інститутів.

2. Щодо *оцінки демократії* розвинутих країн та України, двома основними групами є респонденти з позитивним і негативним ставленням. У випадку розвинутих країн їх наповненість становить, відповідно, 35,0% і 47,8%, у випадку України – відповідно, 16,3% і 70,5%. Ми вважаємо, що ставлення власне до демократії значно краще пояснюється показниками оцінки демократії розвинутих країн, де вона є значно ближчою до ідеалів демократичного суспільства. Водночас оцінка української демократії більшою мірою характеризує ефективність демократичних інститутів конкретно в нашій країні. З огляду на те, що зв’язок між цими показниками становить 0,52 ($p < 0,001$), існує суттєвий вплив квазідемократичних⁷ перетворень на погіршення оцінки демократичних інститутів взагалі.

Покажемо, що електорат В. Зеленського становить абсолютну більшість саме в групах, де негативно оцінюється демократія як розвинутих країн, так і України. Ми пов’язуємо це з бажанням більшої частини виборців “перезавантажити” демократію в Україні для того, щоб вона стала системою інститутів з прозорими функціями, а не інструментом досягнення переваг у руках тих, хто отримав владу.

Логічним у цьому контексті є порівняно менша електоральна підтримка В. Зеленського в тих групах, які оцінюють демократію позитивно. Особливо наочним це є серед респондентів, які позитивно оцінюють демократію в Україні – у цій групі кількість електорату обох кандидатів є майже однаковою. Дану особливість можна пояснити по-різному. По-перше, позитивна оцінка конвертується у підвищення імовірності підтримки чинного Президента. По-друге, частина симпатиків

⁷ Ніби демократичних, що є демократичними значно більшою мірою за формою та значно меншою – за змістом.

П. Порошенко може позитивно оцінювати демократію в нашій країні для уникнення когнітивного дисонансу між своїм електоральним вибором і дійсними здобутками П. Порошенка, які визначають його роль у розбудові української демократії (не обов'язково позитивну).

3. Як продемонструвало наше нещодавнє дослідження⁸, для передвиборчого періоду у 2018 р. було характерне значне посилення *установок на громадську активність*. Перед другим туром виборів Президента України кількість респондентів з установками на громадську активність виросла ще більше – з 34,8% у листопаді 2018 р. до 44% у квітні 2019 р. Отже, ця президентська кампанія суттєво активізувала українське населення як на рівні свідомості, так і на рівні поведінкової активності. Про останнє свідчить підвищення явки у порівнянні з виборами 2015 р. (особливо враховуючи факт масової трудової міграції). У цьому контексті серед виборців П. Порошенка переважають респонденти з установками на громадську активність, тоді як серед електорату В. Зеленського кількість осіб з установками на активність і пасивність є майже однаковою.

Загальне посилення установок на громадську активність пов'язано, з одного боку, з передвиборчою боротьбою та новими очікуваннями, з іншого, – бажанням захистити здобутки. На основі наших даних не можна однозначно сказати, чому відносна кількість активних виборців більша саме серед електорату П. Порошенка. Ми припускаємо, що це пов'язано з особливостями його електорату. Так, це значно менша група, що характеризується широкою підтримкою тих проектів, з презентацією яких П. Порошенко пішов на вибори, – армія, мова та віра. Така узгодженість між електоральними перевагами та ключовими напрямками агітації, підсилена почуттям страху (або потребою не втратити здобуті цінності), забезпечила максимальну мобілізацію виборців. Водночас головною об'єднуючою характеристикою електорату В. Зеленського став антирейтинг П. Порошенка, обумовлений корупційними скандалами та існуванням багатьох актуальних проблем державного масштабу, що так і не були вирішені. За іншими показниками електорат В. Зеленського є досить фрагментованим, що зробило недоцільним конкретику передвиборчих лозунгів. А це залишило менше можливостей для максимальної мобілізації усіх електоральних груп.

4. З точки зору *геополітичних орієнтацій* виборців щодо Європейського Союзу, В. Зеленський фактично “сів на електоральний шпагат”, поєднавши як симпатиків західного вектора, так і його противників. Щодо виборців П. Порошенка, три чверті з них мають або позитивні, або нейтральні геополітичні орієнтації щодо Європейського Союзу. У випадку геополітичних орієнтацій щодо Російської Федерації абсолютна більшість виборців обох кандидатів демонструє негативне ставлення до східного вектора співпраці. Проте серед виборців В. Зеленського порівняно багато і тих, хто має позитивні або нейтральні геополітичні орієнтації щодо Російської Федерації, тоді як серед електорату П. Порошенка таких дуже мало.

⁸ Демб'юцький С.С. Установки на громадську активність в Україні: аналіз показників основних соціально-демографічних груп (2016 та 2018 роки). *Вісник НГУУ “КІП”. Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 1 (41). С. 6-16.

Очевидно, що подальші електоральні втрати П. Порошенка на “геополітичному питанні” будуть значно меншими, ніж втрати В. Зеленського. Це обумовлено чіткістю та безкомпромісністю геополітичної позиції попереднього Президента України. І тепер йому ще легше її дотримуватися, оскільки не потрібно перейматися зовнішньополітичним життям України. Можливим вирішенням геополітичної дилеми українського суспільства з боку В. Зеленського є конструктивний вплив на геополітичні орієнтації українців. Для цього необхідна ефективна інформаційна політика, фундаментом якої стануть ефективні позитивні перетворення в середині країни.

5. З огляду на *соціальне самопочуття* респондентів, стає очевидним зв’язок між оцінкою ефективності соціальних інститутів та електоральним вибором. Саме респонденти з низьким соціальним самопочуттям забезпечують найбільший внесок до електоральної підтримки В. Зеленського – 45,8% усієї вибірки. І лише п’ята частина осіб з низьким соціальним самопочуттям (16,2% усієї вибірки) віддала свій голос за П. Порошенка. На нашу думку, ці показники (рівень соціального самопочуття + електоральний вибір) демонструють певну позицію виборців щодо ролі П. Порошенка в існуванні головних проблем української держави.

Тепер оцінимо результати дослідження з точки зору регіональних особливостей.

6. *Західний регіон* цікавий тим, що різні показники політичної свідомості виборців обох кандидатів є досить схожими між собою. Умовно можна говорити про певні відмінності в оцінці демократії України, геополітичних орієнтацій щодо Європейського Союзу та рівня соціального самопочуття. Проте всі вони не є принциповими. На нашу думку, значна підтримка В. Зеленського на Заході України свідчить про втрату підтримки П. Порошенка у цьому регіоні, незважаючи на те, що його передвиборчі гасла є найадекватнішими саме для цього електорального сегмента.

7. У *Центрі та на Південному Сході* України виборці П. Порошенка краще оцінюють демократію розвинутих країн, більше орієнтовані на громадську активність, позитивно ставляться до співпраці з Європейським Союзом та негативно – з Російською Федерацією. У центральному регіоні вони мають краще соціальне самопочуття. Це може свідчити про те, що виборці П. Порошенка є більш ціннісно “навантаженими”. Успішна комунікація П. Порошенка з цією групою дозволила сформувати йому віддану та глибоко залучену до політичної боротьби електоральну групу. Можливою метою цієї стратегії була не стільки перемога у президентських виборах, шанси на яку були у попереднього Президента України низькими, скільки завчасне “цементування” свого електорату для парламентських виборів.

Висновки. Аналіз показників політичної свідомості виборців В. Зеленського та П. Порошенка дозволяє зробити ряд висновків:

– спільними характеристиками різних електоральних груп є авторитаризм, негативна оцінка демократії в Україні та низьке соціальне самопочуття;

– виборців П. Порошенка характеризує узгодженість геополітичних переваг (позитивні геополітичні орієнтації щодо Європейського Союзу та негативні щодо Російської Федерації), вища оцінка демократії розвинутих країн (серед виборців у Центрі та на Південному Сході), а також дещо більш виразні установки на громадську активність (завдяки виборцям у Центрі та на Південному Сході);

– виборці В. Зеленського є гетерогенною, з точки зору політичної свідомості, групою, в якій об'єднані індивіди з найрізноманітнішими позиціями щодо геополітичних переваг (як щодо Європейського Союзу, так і щодо Російської Федерації), оцінки демократії розвинутих країн (фактично, ставлення до демократії) та ставлення до громадської активності; в усіх цих аспектах спостерігається вплив регіональних особливостей.

Як влучно охарактеризував ситуацію перед другим туром виборів відомий український соціолог Є. Головаха, В. Зеленський очолив “електоральний Майдан” [7]. Наші дані свідчать про те, що загальним підґрунтям його виникнення є незадовільне функціонування державних інститутів (про це свідчить дуже низька оцінка української демократії та низьке соціальне самопочуття). Проте чи зможе новий Президент України уникнути розчарування громадян нашої країни, яке вони вже відчували внаслідок дій лідерів Помаранчевої революції та Революції Гідності? Відповідь на це запитання буде одним з визначальних факторів подальшого розвитку політичної культури українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Хто ті виборці, які обрали Зеленського та голосували за Порошенка – соціологи дали характеристики електоратам обох кандидатів. 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-ti-vibortsi-yaki-obrali-zelenskogo-ta-golosovali-za-poroshenka-sotsiologi-dali-kharakteristiki-elektoratam-obokh-kandidativ>
2. Головаха Є.І. Звіт про науково-дослідну роботу “Політична культура українського суспільства: тенденції та закономірності розвитку”. Київ: Інститут соціології НАН України, 2005. 69 с.
3. Дембійський С. Конструювання, валідація та інтерпретація соціологічного тесту “Типи політичної культури – ІІ”. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 1. С. 25–45.
4. Дембійський С. Вимірювання геополітичних орієнтацій в Україні: конструювання соціологічних тестів “RF-geopol” і “EU-geopol”. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 4. С. 105–134.
5. Головаха Е., Панина Н. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах. Киев: Институт социологии НАН Украины, 1997. 64 с.
6. Дембійський С. Интегральный индекс социального самопочуття: альтернативний підхід. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 109–129.
7. Євген Головаха – Феномен Зеленського – своєрідний “електоральний Майдан”. *Українська правда*. 2019. 18 квітня. URL: <https://www.prawda.com.ua/articles/2019/04/18/7212520/>

Отримано 14.05.19 та оновлено 03.06.19

References

1. Who are those voters who chose Zelenskiy and voted for Poroshenko - sociologists gave characteristics to the electorates of both candidates. (2019). URL: <https://dif.org.ua/article/khto-ti-vibortsi-yaki-obrali-zelenskogo-ta-golosovali-za-poroshenka-sotsiologi-dali-kharakteristiki-elektoratam-obokh-kandidativ> [in Ukrainian]
2. Golovakha, Ye.I. (2005). Report on the scientific research work "Political culture of Ukrainian society: trends and patterns of development". Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine [in Ukrainian]

3. Dembitskyi, S. (2018). Design, validation and interpretation of the sociological test "Types of political culture - II". *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 25-45 [in Ukrainian]
4. Dembitskyi, S. (2018). Measurement of geopolitical orientations in Ukraine: construction of sociological tests "RF-geopol" and "EU-geopol". *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 105-134 [in Ukrainian]
5. Golovakha, E., Panina, N. (1997). Integral index of social well-being (IISW): designing and applying a sociological test in mass surveys. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine [in Ukrainian]
6. Dembitskyi, S. (2017). Integral index of social well-being: an alternative approach. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 109-129 [in Ukrainian]
7. Evhen Golovakha - Zelenskiy phenomenon - a kind of an "electoral Maidan". (2019, April 18). *Ukrainska Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/04/18/7212520/> [in Ukrainian]

Received on 14.05.19 and updated on 03.06.19